

السلامة

بررسی و تشریح عامر و اجزای داستانی
همای و همایون حواجری کرمانی

مؤلف:

سعید امیری نیا

سازمان نشر و دانش

سرشناسه	: امیرکبیا، سعید، ۱۳۵۷
عنوان قراردادی	: همای و همایون، شرح
عنوان و نام پدیدآور	: بررسی و تشریح عناصر و اجزای داستانی همای و همایون خواجوی کرمانی / مولف سعید امیرکبیا.
مشخصات نشر	: تهران: سنجش و دانش، ۱۳۹۹.
مشخصات ظاهری	: ل، ۲۶۵ ص.
شابک	: 978-622-05-1115-1
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
یادداشت	: کتابنامه: ص. ۲۶۲ - ۲۶۵.
موضوع	: خواجوی کرمانی، محمودبن علی، ۶۸۹ - ۷۵۳ ق. ، همای و همایون - نقد و تفسیر
موضوع	: شعر فارسی - قرن ۸ ق. - تاریخ و نقد
موضوع	: Persian poetry - 14th century - History and criticism
شناسه افزودن	: خواجوی کرمانی، محمودبن علی، ۶۸۹ - ۷۵۳ ق. ، همای و همایون، شرح
رده بندی کسره	: PIR5۴۶۲
رده بندی دیویی	: ۸۹۱/۳۲
شماره کتابشناسی ملی	: ۶۴۹۳۸

عنوان: بررسی - تشریح - عناصر - اجزای داستانی همای و همایون خواجوی کرمانی

مؤلف: سعید امیری نیا

ناشر: سنجش و دانش

نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۹

تیراژ: ۵۰۰ نسخه

شابک: ۱-۱۱۱۵-۰۵-۶۲۲-۹۷۸

نشانی: میدان انقلاب. خیابان انقلاب. خیابان دانشگاه. پلاک ۱۲۶.

تلفن: ۰۲۱۶۱۲۶

سنجش و دانش

www.sanjesh.ir

sanjeshodanesh@iran.ir

قیمت: ۳۵۰۰۰۰ ریال

«کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر محفوظ می باشد.»

فهرست مطالب

۱	مقدمه
۴	فصل اول
۴	خواجوی کرمانی و همای و همایون
۵	خواجوی کرمانی
۶	آثار منظوم خواجه
۶	آثار منثور خواجه
۷	همای و همایون
۹	سیری بر داستان های همایون
۲۳	شخصیتهای داستان های همایون
۲۵	معرفی شخصیتهای اصلی
۳۷	معرفی شخصیتهای فرعی
۴۴	معرفی شخصیتهای گروهی
۵۳	شخصیتهای جانوری
۵۴	فصل دوم
۵۴	گفتارها
۵۵	تک گفتار یا مونولوگ در داستان های و همایون
۷۸	گفت و شنود
۸۲	رازگویی
۸۳	نتیجهگیری داستان از زبان قهرمانان
۸۳	پوزش خواهی و طلب بخشش
۸۴	رجز خوانی

- ۸۵..... پرسش و پاسخ
- ۸۷..... رایزنی
- ۸۸..... مناظره
- ۸۹..... هویت خود را پنهان کردن
- ۹۰..... فصل سوم
- ۹۰..... کردارها
- ۹۱..... تولد و ازدواج
- ۹۱..... نام گذاری فرزند
- ۹۲..... صدقه دادن به شرفایی توأ
- ۹۲..... پرورش کودک در مهد زر
- ۹۲..... آموزش و تعلیم
- ۹۲..... پیشکش فرستادن اسب از شاهی به شاهی
- ۹۳..... زرافشانی و نثار
- ۹۴..... مزدگانی دادن
- ۹۴..... گنج بخشی
- ۹۵..... شکار
- ۹۷..... گریه و زاری
- ۱۰۰..... گریه‌های غیر عاشقانه
- ۱۰۱..... سفر برای یافتن گمشده
- ۱۰۲..... گرفتار شدن (اسارت)
- ۱۰۴..... رهایی از اسارت
- ۱۰۵..... عشق و عاشقی

۱۰۸.....	بوسیدن.....
۱۰۹.....	زمین بوسی.....
۱۱۱.....	دست بوسی.....
۱۱۱.....	پای بوسی.....
۱۱۱.....	رکاب بوسی.....
۱۱۲.....	بوسیدن بساط پادشاهی.....
۱۱۳.....	در آغوش گرفتن.....
۱۱۳.....	بیهوش شدن.....
۱۱۴.....	آه کشیدن از سوز عشق.....
۱۱۶.....	وساطت بین عاشق و معشوق.....
۱۱۶.....	بی توجهی عاشق به امر پادشاهی.....
۱۱۶.....	رها کردن تخت سلطنت.....
۱۱۷.....	باحیوانات مانوس شدن.....
۱۱۷.....	نوشتن نام بر روی تیر و پرتاب کردن آن.....
۱۱۸.....	نشستن در مهد زرین.....
۱۱۹.....	به تخت شاهی نشستن و تاج گذاری کردن.....
۱۲۰.....	پنهان کردن عشق.....
۱۲۱.....	تشکیل مجالس بزم.....
۱۲۵.....	خودآرایی.....
۱۲۷.....	باده گساری.....
۱۲۹.....	خلعت دادن.....
۱۳۰.....	انتخاب ولیعهد.....

۱۳۱.....	استقبال کردن.....
۱۳۱.....	پذیرایی کردن.....
۱۳۲.....	تقدیم هدایا.....
۱۳۲.....	آراستن شهر.....
۱۳۳.....	کفن پوشیدن برای عذرخواهی.....
۱۳۳.....	نامه نگاری.....
۱۳۶.....	جنگیدن.....
۱۳۹.....	کشتن.....
۱۴۰.....	لشکرکشی.....
۱۴۱.....	تعظیم کردن.....
۱۴۱.....	شستن بدن با مشک و گلاب.....
۱۴۲.....	ازدواج.....
۱۴۲.....	خیمه زدن.....
۱۴۳.....	تبیره زدن.....
۱۴۵.....	علم زدن و بیرق افراشتن.....
۱۴۵.....	برقرار کردن عدل و داد.....
۱۴۶.....	سوگواری.....
۱۴۷.....	گذاشتن تابوت در دخمه.....
۱۴۷.....	مرگ.....
۱۴۹.....	فصل چهارم.....
۱۴۹.....	پندارها.....
۱۵۰.....	توجه به معنی.....

- ۱۵۰..... توجّه به نقّاش
- ۱۵۱..... از خود گذشتن
- ۱۵۲..... تقدیر
- ۱۵۴..... بی توجّهی به دنیا
- ۱۵۵..... پوچی جهان
- ۱۵۵..... ناپایداری جهان
- ۱۵۷..... با هم بودن نوش و نیش جهان
- ۱۵۸..... تضاد
- ۱۵۹..... صبر
- ۱۵۹..... مهربانی نمودن و تحمّل مخالف
- ۱۶۰..... پرهیز از خشم و تندمویی
- ۱۶۰..... دعوت به خداپرستی
- ۱۶۰..... شومی خودپرستی
- ۱۶۱..... پی بردن به ارزش خود
- ۱۶۱..... والا بودن مقام انسان
- ۱۶۱..... باور به پایداری خداوند
- ۱۶۲..... توجّه به غریبان
- ۱۶۳..... توجّه به ضعیفان و زیردستان
- ۱۶۳..... در میان گذاشتن درد درون با درد دیدگان
- ۱۶۴..... غم نخوردن
- ۱۶۵..... اعتقاد و امید به شادی
- ۱۶۶..... به زیبایی مغرور نشدن

۱۶۶	 همت داشتن
۱۶۷	 داشتن قابلیت و تربیت پذیری
۱۶۷	 پرهیز از یار ناموافق
۱۶۷	 در ستایش درویشی
۱۶۸	 غم خوردن به سبب داشتن دختر
۱۶۸	 پندار مرگ
۱۷۰	 فصل پنجم
۱۷۰	 زمان و مکان
۱۷۱	 زمان و مکان
۱۷۲	 مکان
۱۸۸	 زمان
۱۹۶	 فصل ششم
۱۹۶	 شگردهای بیانی
۱۹۷	 اعداد
۲۰۱	 مذهب
۲۰۲	 استفاده از اصطلاحات دین مسیح
۲۰۳	 استفاده از سخنان عارفانه
۲۰۳	 اشاره به آداب و رسوم و سنتهای ایرانی
۲۰۷	 اشاره به سفر، شکار و تجارت
۲۰۸	 توصیف به کمک مفاهیم و مصطلحات علمی به ویژه نجوم
۲۱۰	 بیان داستان به شیوهی نقل
۲۱۱	 بیان سخن با مقدمهی تغزلی

۲۱۱.....	تکرار یک موضوع با توصیفات متعدد
۲۱۲.....	استفاده از ترکیبات تازه
۲۱۸.....	فصل هفتم
۲۱۸.....	توصیف در همای و همایون
۲۱۹.....	توصیف مقربان حضرت الوهیت
۲۲۰.....	وصف زمان
۲۲۳.....	وصف مکان
۲۲۳.....	وصف قصه پریان
۲۲۴.....	وصف مرززار
۲۲۴.....	وصف زربینه دز
۲۲۵.....	وصف بارگاه فغفور شاه
۲۲۵.....	وصف مجلس بزم فغفور شاه
۲۲۶.....	وصف موجودات شگفت انگیز
۲۲۷.....	وصف قهرمانان
۲۳۰.....	وصف شراب
۲۳۱.....	وصف شکار
۲۳۱.....	وصف گنج
۲۳۱.....	وصف اسب
۲۳۲.....	وصف شتر
۲۳۲.....	وصف برف و باران
۲۳۳.....	وصف قهرمانان از زبان دیگران
۲۳۵.....	فصل هشتم

۲۳۵	عوامل ماورایی درهای و همایون
۲۳۹	کردارهای ماورایی
۲۴۲	موجودات ماورایی
۲۴۳	مکانهای ماورایی
۲۴۵	فصل نهم
۲۴۵	باورهای عامیانه درهای و همایون
۲۴۷	باورها طب
۲۴۸	باور به موجودات تخیلی
۲۴۹	باور به رفتارها
۲۵۲	باور به گیاهان
۲۵۳	باور به نجوم
۲۵۶	فصل دهم
۲۵۶	ساقی نامه‌ی خواجه
۲۵۷	ساقی نامه
۲۵۸	درخواست شراب از ساقی با فعل امر یا و بده
۲۵۸	اغتنام فرصت
۲۵۸	ناپایداری دنیا
۲۵۹	حسرت از گذشت جوانی
۲۵۹	در بیان تمثیل
۲۵۹	در بیان سفله پروری روزگار
۲۵۹	حیرت و سرگشتگی
۲۶۰	پند و اندرز

۲۶۰ بیان مسائل عرفانی و فلسفی

۲۶۱ شکایت از روزگار

۲۶۲ تلمیحات فراوان اساطیری، تاریخی و دینی

۲۶۳ منابع و مآخذ

www.ketab.ir

مقدمه

مضامین بلند عرفانی، فلسفی و اخلاقی فرهنگ ایران که بی‌گمان بر تارک شعور بشریت می‌درخشد، در دیوان‌ها و مجموعه‌های اشعار شاعرانی نهفته است که شمع وجود خویش را فرو کاستند تا جهان در ظلمت و تباهی نماند و جنبه‌ی رحمانی وجود انسان بر وجه شیطانی‌اش غلبه کند.

گونه‌های شعر فارسی، هر یک به تناسب قالب و معنا، نمایان‌گر ابعاد گوناگون این رسالت عظیم بوده‌اند؛ اساطیر کهن و افسانه‌های ملی، حکم و مواظ، عاشقانه‌ها و عارفانه‌ها، هر کدام در نوعی از شعر بگونه‌ی نموده‌اند و شاعران با زبان عصر خویش، از عهده‌ی این امر برآمده‌اند. این است که یکی به مثنوی پردازی شهره است و دیگری به غزل سرایی و شهرت آن یک به رباعیات.

خواجوی کرمانی از معدود شاعرانی است که در گونه‌های مختلف شعر، سخن پردازی کرده است. با این همه، در بخش وی در غزل چشم‌گیرتر است. خواجو، بی‌تردید از سخن‌ورانی است که در کمال و تلیق غزل عاشقانه نقشی به‌سزا داشته است. در میان غزل‌های او، موارد فراوانی را می‌توان یافت که از این نام جزالت، سلاست و حسن تأثیر برخوردارند. بسیاری از آن‌ها نیز در سادگی معنی و لفظ روانی و سهولت، از بهترین غزل‌های فارسی به شمار می‌روند.

منظومه‌ها نیز یکی از گنجینه‌های گران‌بهای ادب فارسی هستند و شاید هیچ شاخه‌ای از این منظومه‌ها برای عامه‌ی خوانندگان، جذاب‌تر از قصه‌های عاشقی یا منظومه‌های عاشقانه نباشد. این حکایت‌ها در خلق پاره‌ای از زیباترین مایه‌های اصل مینویاتوی ایران، الهام‌بخش بسیاری از هنرمندان ایرانی بوده‌اند. منظومه‌های ادب فارسی معمولاً دو مشخصه‌ی صوری دارند: یکی این که در قالب مثنوی هستند و دیگر این که در یک بحر سروده می‌شوند و تا پایان داستان، ثابت می‌مانند.

این منظومه‌ها، معمولاً از لحاظ ساختار درونی، عناصر روایی و توصیفی را ترکیب می‌کنند. در بخش روایی، شاعر معمولاً بر خطی مستقیم پیش می‌رود و زبانی یکم و بیش ساده به کار می‌گیرد؛ بدین ترتیب، در منظومه‌ی عاشقی همه‌ی انواع ادبی دیگر گرد می‌آیند؛ شعر غنایی، مدیحه، پند و اندرز، هجو و وصف. اما نوع منظومه‌ی عاشقانه از این لحاظ بی‌نظیر است؛ زیرا ابیات متعدد و منسجم دارد و شخصیت‌هایی می‌سازد و به شاعر این امکان را می‌دهد که چیره دستی‌اش را نه تنها در سرودن شعر بلکه در عرصه‌ی داستان سرایی و تغنی و تحلیل

روان انسان نشان دهد و غالباً به صورت نصیحت گری مشفق، که نصایح خود را نه با الفاظ خشک بلکه در قالب نمونه‌های زنده عرضه کند.

منظومه‌های عاشقانه با قالب‌های کوتاه شعر، به‌ویژه غزل، ارتباط خاصی دارند. در حقیقت، آنچه در غزل تنها به اشارتی بیان می‌شود، در منظومه به کمال تشریح می‌گردد؛ آنچه در غزل انتزاعی است، در منظومه صورت عینی می‌گیرد. در واقع می‌توان گفت روح غزل از منظومه ی عاشقانه گوشت و خون می‌گیرد؛ بنابراین، این نوع شعر برای غزل، حکم مکملی ضروری را دارد. در حماسه نیز منظومه‌های عاشقانه راه می‌یابند؛ آن‌چنان که بسیاری از وقایع در حماسه‌ی ملی ما (شاهنامه)، رنگ و بویی عاشقانه دارند؛ داستان‌های زال و رودابه، رستم و تهمنه، بیژن و منیژه و... همان مایه‌های اصلی هجران و وفاداری، وسوسه و جوانمردی، عشق و حسد و غیره را در خود دارند.

از حمده‌ی خواجو دو جزء آن، یعنی «گل و نوروز» و «همای و همایون» بیشتر شناخته شده هستند. تذکره ویس و رامین، مؤلفان تاریخ ادبیات ایران، این دو منظومه را به دنبال «ویس و رامین» و منظومه‌ی «سهم» حاوی معرفی کرده‌اند؛ البته در نظر برخی از علاقه‌مندان به داستان‌های منظوم کهن درسی، این داستان در مقایسه با خسرو و شیرین و هفت پیکر، کمی رنگ باخته می‌نمایند.

شایان ذکر است که خواجو، نخستین ساع پس از نظامی است که به سرودن حمده پرداخته است. خواجو، نه تنها منظومه‌های «گل و نوروز» را می‌شناخته، بلکه در دو منظومه‌ی خود که گاه از آن‌ها یاد کرده است؛ تا آن‌جا که می‌توان بر اساس «گل و نوروز» و «همای و همایون» داوری کرد، این دو منظومه، دارای فردیت «ای» هنری خاص خود هستند. شباهت این دو منظومه با سروده‌های همگن خود، بیشتر معرفت نسبت سنتی است که با «ویس و رامین» در ادب فارسی، پایه ریزی شده است. مروری بر این منظومه و مقایسه‌ی آن‌ها با نمونه‌های پیشین، برخی از تفاوت‌های اساسی و شباهت‌های سنی را آشکار می‌سازد؛ چنان‌که کلی‌ترین امتیازهای این دو منظومه عبارتند از:

الف: مصالح این دو منظومه، مایه‌ی تاریخی ندارد. بیشتر ماجراهای آن‌ها به ادبیات افسانه‌ای و عامیانه می‌ماند. شایان توجه است که خواجو همانند گوینده‌ی سمک عیار، خود را اغلب روایت‌گر داستان می‌داند.

ب: خواجو در این دو منظومه، بیشتر شاعری غنایی است تا ماجرا پرداز صحنه‌های جنگی یا ماجرای شگفت انگیز جادویی؛ آن‌جا که از جنگ و درگیری سخن می‌رود، وسیله یا بهانه‌ای برای توصیف صحنه‌های عاطفی و عاشقانه و یا وصف زیبایی انسان و طبیعت فراهم می‌شود.

ج: خواجه در منظومه‌های خود می‌کوشد سنت‌های داستان پردازی پیش از خود را با آنها تلفیق کند و روابط اشخاص داستان‌های خود را از دیدگاه‌های شناخته‌ی شعر فارسی بنگرد و به سخن وادارد؛ بدین معنا که توصیفات تغزلی، آمیخته با عناصر عرفانی و مشرب خوش باشی جلوه می‌کنند. این طرز توصیف، به شاعر امکان داده است تا صحنه‌های تغزلی را با ابهام‌های چند بعدی بسراید.

کتاب حاضر که با عنوان «بررسی و تشریح عناصر و اجزای داستانی همای و همایون خواجهی کرمانی» شکل یافته، عناصر موجود در داستان را اعم از شخصیت‌ها، گفتارها، کردارها، پندارها و ... مورد بررسی و ارزیابی قرار داده تا با معرفی کامل‌تر آن‌ها، منظومه‌ی مذکور به صورت دقیق‌تر را اختیار علاقه‌مندان قرار گیرد.

«سعید امیری نیا»